

Morteza Motehhari

ISLAM U VREMENU

Tekst koji donosimo nastavak je govora istaknutog iranskog filozofa i teologa šehida Morteze Motehharija, izrečenog u okviru ciklusa predavanja koje je o temi iz naslova održao na Teheranskom univerzitetu. Ova predavanja nakon Motahharijeve smrti sakupljena su u jedinstvenu knjigu pod naslovom “Islam wa moqteziyyat-e zaman” (Islam i zahtjevi vremena).

“On spušta kišu s neba, pa rijeke teku koritima s mjerom, i bujica nosi otpatke koji plivaju po površini.”(Ra’d 17)

Prethodnih večeri doticali smo se različitih procesa koji su trajali ili još traju u svijetu islama. Ne zaboravimo, pritom, da je u osnovi ovih rasprava pitanje usklađivanja sa zahtjevima vremena, a o tom pitanju može se razmišljati na dva načina, jedan ekstremni, radikalni i neznački, i drugi koji je opet krut i površan. Muslimani, međutim, ne mogu ostati u nedoumici što se tiče problema zahtjeva vremena i moraju biti uvjereni da u vezi s ovim pitanjem slijede ispravan stav. Mi danas, između okoštalošći i neznanja, moramo iznaći svoje dužnosti. Dakle, samim tim što smo muslimani, ne smijemo po pitanju zahtjeva vremena biti niti neznačice i ekstremi niti isuviše popustljivi ili površni.

Svakako, do sada smo stvari prikazali uopćeno i rekli tek kako ne treba biti ni ekstreman, a ni pasivan, ne treba biti niti radikalni, a niti pov-

ršan. Mora se biti umjeren. No, šta je uopće ono što bismo mogli uzeti kao kriterij? Kako, ustvari, možemo shvatiti da li pripadamo sloju umjerenih i ummet sredine, kako je rečeno u Kur'anu, ili, pak, grupi destruktivnih neznalica?

Prije svega, upitajmo se šta uopće znači sintagma “zahtjevi vremena”? Prvo dajmo značenje sintagmi koju tako često koristimo. Ovaj termin ukazuje na to da vrijeme, koje je u stalnom stanju odlaska i dolaska, u svakom svom dijelu ima neki zahtjev. U svakom momentu, u svakom dobu, u svakom stoljeću, čak i u svakih nekoliko godina ono ima neki zahtjev. Ti zahtjevi su različiti. Znači, sada kada smo u drugoj polovici četvrtog hidžretskog stoljeća, ili u drugoj polovici dvadesetog gregorijanskog, ta polovica stoljeća ima neki zahtjev koga nije bilo u prvoj polovici niti u prethodnom stoljeću. Šta znači to da određeno stoljeće ima neki zahtjev? Mogli bismo kazati da su se u ovom stoljeću desile neke nove stvari i da stoljeće zahtijeva od nas stav spram njih. Bilo šta novo da nastane u nekom vremenu, sam njegov nastanak znači i postojanje nekog zahtjeva kojeg to novo nosi sa sobom. Povlađivanje zahtjevima vremena značilo bi da ako se u ovom vremenu javilo nešto novo, sebe bespogovorno treba uskladiti s tom pojavom u vremenu i prihvatiti je bez ikakve nedoumice. Ali, upitajmo se šta bi tek to trebalo da znači i kakve bi sve posljedice sobom nosilo?!

Jedno drugo tumačenje zahtjeva vremena jeste ono koje se svodi na zahtjeve ljudi toga vremena, znači sklonosti ljudi, njihove želje i ukuse, koji su u različitim vremenima manje ili više različiti. Neosporno je da u svakom dobu prevladava neka specifična sklonost ili ukus. Naprimjer, što se tiče mode obuće ili odjeće, vidimo da u svakom vremenu među ljudima kao moda važi drukčija vrsta obuće ili kroj odjeće. Moderne postaju drukčije tkanine, što znači da se ukusi mijenjaju. U ovom slučaju bi slogan da se čovjek mora uskladiti sa zahtjevima vremena značio da se mora vidjeti šta je to opći ukus ili makar kakav je ukus većine ljudi i onda ga bezuvjetno slijediti. To je baš ono što se od davnina kaže: “Ako nećeš da si crna ovca, prikloni se većini”. Šta god prihvata većina, slijedi je i ti i prihvati to.

No, ako bi se kao odgovor na zahtjeve vremena usvojilo jedno od ovih dvaju tumačenja, onda to nipošto ne bi bio pravi odgovor. Ako bi to

bilo prvo tumačenje, znači što god novo da se pojavi, treba ga prihvatiti pošto se radi o pojavi aktuelnog stoljeća, javilo bi se pitanje: da li je dobro baš sve što se javlja u novom dobu i da li je sve to neizostavno usmjereno k napretku i sreći čovječanstva? Dakle, da li je čovječanstvo tako ustrojeno da sve novo obavezno vodi ka boljitku i napretku? Zar se u ljudskom društvu uopće ne javlja destrukcija i nema li mogućnost da se u novom stoljeću javi nešto što je destruktivno i što vodi k padu pojedinca ili zajednice? Naravno da je takvo što moguće i da se dešava. Bilo koja pojava može biti usmjerena ka boljitku, ali može biti i retrogradna. Stvar je u tome da uvijek postoje reformisti i nazadnjaci. Reformisti se dižu protiv vremena, a i nazadnjaci se dižu protiv vremena, s tom razlikom što se nazadnjaci dižu protiv svakog napretka u vremenu, a reformisti protiv opaćine i nazatka. Mi Džemaluddina Asad Abadija (Džemaludin Afgani) brojimo u reformiste i cijeli svijet ga drži reformistom. On se bio digao protiv situacije svoga vremena, dakle nije se usklađivao sa svim onim što je kao novo postojalo u njegovo vrijeme. Pa zašto ga onda smatramo reformistom? Zato što ne prihvatamo princip da je sve što se javlja u nekom vremenu dobro, pa čak i ako je većina tih pojava dobra. Kažemo da je u njegovom dobu postojao čitav niz zala i destruktivnih pojava protiv kojih se on podigao. Nasuprot tome, ko god da danas čita povijest islama, smatraće za haridžije, naprimjer, da su oni bili nazadnjaci, znači da su se digli protiv napretka i boljitka u svom vremenu.

Dakle, u svakom vremenu možemo imati reformiste i nazadnjake. Pojave u vremenu mogu biti dvojake. Jedne su napredne, a druge nazadne. Znači, nije tačno da se bezuvjetno mora uskladiti s vremenom. Prve večeri naših razgovora analizirao sam filozofiju i tajnu razlike stvaranja čovjeka i životinje. Čovjek je stvoren kao autonomno, slobodno i biće s inicijativom. Ono što životinje treba da imaju kako bi normalno egzistirale stvaranjem im je dato u vidu instinkata. One ne mogu niti nazadovati niti napredovati. Ono što imaju, imaju od prvog dana stvaranja i imaće ga do kraja. Od kada se zna za pčelu, ona je imala isti onaj ustroj i stil života kakav ima i danas. Onda kada je čovjek u civilizacijskom smislu bio veoma zaostao, pčela je bila takva kakva je i danas kada je čovjek prošao kroz hiljadu epoha svoga civilizacijskog razvoja. Ona nije napredovala ali i ne

nazaduje, ne skreće ni desno ni lijevo. Međutim, čovjek je stvoren kao samosvojan, slobodan i obavezan sposobnošću inicijative.

Kur'anski ajet kaže: "Ja sam Postavitelj namjesnika na Zemlji." (Baqare, 30) Čovjek je u ovom ajetu nazvan halifetullahom, Allahovim namjesnikom. Kojim povodom je halifetullah baš čovjek, a ne pčela ili neka druga životinja? Jedan od razloga je taj što je Bog čovjeku dao sposobnost kreativnosti i inicijative. Znači, data mu je sposobnost da napravi ono što do tada nije postojalo u svijetu. Život ljudskog bića počinje od nule. A pogledajte sada kakve stvari čovjek sve pravi, stvara ih (naravno dopuštanjem Božijim), gradi ih. Čovjek, zato što je halifetullah, mora svoju civilizaciju graditi po vlastitom planu i nacrtu. Pogledajte, naprimjer, samo sve ove različite modele automobila. Svake godine se iznalaze i proizvode drukčiji. I to je jedan primjer te ljudske sposobnosti kreativnosti. I baš iz razloga što čovjek može napredovati, znači zato što mu je data sloboda djelovanja i zato što je stvoren samosvojnim, on može i nazadovati. Nije da su vrata nazatka pred čovjekom zatvorena. Zapovjednik vjernih kaže: "Desno i lijevo su puti koji zavode. Put srednji je put koji je Knjiga Vječna i Predanje Vjerovjesnika."

Dakle, u čovjeku postoji mogućnost napretka, ali pred njim stoji i mogućnost nazatka. Drugim riječima, u čovjeku postoji mogućnost destrukcije. Ne može se, onda, prihvatiti da se nazove naprednim i dobrim baš sve što se javlja u vremenu, sve što je pojava datog stoljeća i što je novo. Tako slijediti zahtjeve vremena pogrešno je. Mora se biti obazriv i promatrati pojavu te, uspoređujući je s onim o čemu ću kasnije govoriti, prihvatiti je ako je dobra ili odbaciti ako je loša. Ne može se, stoga, neka pojava uzeti za pozitivnu samo zato što je ona trenutna moda među ljudima ili zato što se ona ljudima dopada. Znači, ne smijemo uvijek gledati kakav je ukus većine ljudi našeg vremena, kao što u novinama čitamo šta je u odijevanju moderno. Šta znači pojava nekog stoljeća? I heroin je pojava ovoga stoljeća, jer prije ga nije bilo. Na temelju napretka hemije neki ljudi danas proizvode heroin. Ne prihvatite sve ono što vam žele nametnuti kao pojavu stoljeća koju se mora prihvatiti. I ova moda suknji do iznad koljena je pojava ovog stoljeća. Ali, šta to znači?! Nije valjda da takvo odijevanje bezuvjetno mora biti znak nečije naprednosti. Govori se o tome kako se ljudima našeg doba nešto dopada. Ali, šta, ustvari, znači

dopadanje?! I čemu je dokaz ta dopadljivost?! Često se raspravlja o tome treba li ili ne treba sjeći ruku kradljivcu? I još kažu: "Ma šta to pričate, gospodine? Takvo što se ljudima u našem vremenu ne dopada!" Ali, krađa je zločin koji se, neosporno je, događa u društvu. Pitamo ih da li treba ili ne treba spriječiti taj zločin? Svi kažu da treba, o tome nema spora, a i mi se s tim slažemo. Međutim, mi kažemo da je islam predvidio kaznu odsijecanja ruke za taj zločin i praksa je pokazala da onda kada se ona primjenjuje, krađa biva iskorijenjena. Hadžije od prije pedeset godina znaju kako su tada u arapskoj pustinji "guljeni" ljudi. Pljačkani su karavani od po pet stotina osoba. Samo su četiri ruke odsječene, pa pogledajte kakva je sigurnost sada stvorena u toj prostranoj pustinji kojom su nekada harali hajduci. Slobodno recite: "To se ne dopada današnjem svijetu." No, mi ćemo upitati: "Je li današnji svijet iznašao formulu bolju od ove, ako mu se ova već ne sviđa?" Ako ju je iznašao i ako je ona dala bolje rezultate, mi ćemo je prihvatiti.

Ovdje će reći ono s čime se i mi u biti slažemo, a to je da kradljivca treba prevashodno preodgojiti. Zar mi kažemo da ne treba?! Ali, stvar je u tome šta činiti s osobom kojoj preodgoj nije donio koristi i koja ponovo krade? Da li su poučavanje i odgoj kadri da u potpunosti spriječe kriminal i zločin? Ako mogu, onda u svijetu treba potpuno ukinuti svako kažnjavanje. Pa, zašto se onda to nije desilo?! U Zapadnoj Njemačkoj objavljen je službeni podatak da je samo u toku jedne godine izvršeno osamdeset i nekoliko oružanih pljački banaka. Pogledajte dokle je otišlo to što čine zločinci u Americi za koje se, izgleda, otvaraju i posebne škole. Kakav plan ima čovječanstvo u cilju sprečavanja zločina? No, na islamske sankcije zločina kažu samo: "To se ljudima danas ne dopada."

Pade mi na um jedna priča o bolesnom čovjeku. Svako je govorio da je ovaj ili onaj doktor dobar i da ga može izliječiti. Onda neko reče: "Ja znam doktora koji je bolji i od jednog koga sam sreo u životu." Upitaše ga: "Kako to?" Ovaj reče: "Jedan čovjek je dugo bio bolestan. Svi prvo-razredni liječnici su dolazili, sastavljali komisije, propisivali recepte, mijenjali ih, ali bolesnik ne ozdravi. Doduše, nešto malo mu se popravilo stanje. Naposljetku, otiđoše po doktora o kome vam pričam i dovedoše ga. Čim doktor dođe, samouvjereno reče da ostali liječnici uopće nisu shvatili o čemu se radi. Zato naredi da se bolesnik odmah vodi u bolnicu

da bi ga on operisao. Bez oklijevanja ga odvezoše u bolnicu, gdje ga doktor uspava i nije još bilo prošlo ni sat vremena, a već mu je otvorio stomak i operisao ga." I, ovaj tu završi s pričom. Onda neko od prisutnih upita: "Pa dobro, šta je bilo s onim bolesnim čovjekom?" A ovaj odgovori: "Pa ništa, umro je." Tada ljudi zagrajaše: "Pa što nam onda sve to pričaš ako je čovjek umro?!" Izgleda da je taj jadni čovjek bio toliko impresioniran tim liječnikom da nije razmišljao o rezultatu koji je liječnik postigao. Razmišljao je: "Ostali liječnici su dolazili, propisivali recepte i odlazili, a ovaj je došao i bez oklijevanja uzeo stvar u svoje ruke i odradio svoje." Svijetu se danas ne dopada ideja da se kradljivcu siječe ruka. Pa šta je onda bolje taj svijet ponudio?

Namjera mi je bila reći da je jedna od stvari pod čiji utjecaj musliman nipošto ne smije pasti ova dopadljivost onoga što je novo. 'Ali, mir neka je na nj, kaže: "O ljudi, ne osjećajte se usamljenim na stazi Upute zato što je mali broj sljedbenika njezinih." Znači, trudite se da budete ličnost. Bezličnost većine stara je stvar. Ljudi kada vide da se većini sviđa nešto, slijede ili prihvataju to. Ne usuđuju se niti pomisliti kako je moguće da većina pogriješi, a da manjina bude upravu.

Postoji i jedno drugo tumačenje, gdje se pod zahtjevima vremena podrazumijeva promjena stvarnih ljudskih potreba kroz protok vremena. Tada su one potrebe koje čovjek ima u datom vremenu jedna vrsta zahtjeva toga vremena.

Znate već da je potreba osovina čovjekovih aktivnosti. Znači, Bog je čovjeka na ovom svijetu stvorio s nizom stvarnih potreba. Čovjek ima potrebu za hranom, potrebu za odijevanjem, za staništem, potrebu za poljoprivredom, šivanjem, ukrašavanjem, prijevozom, putovanjem, stjecanjem znanja, tehnološkim sredstvima itd. To se ne može olahko uzeti, pošto je čovjek praktično prinuđen da nastoji zadovoljiti svoje potrebe, odgovoriti na njih, jer, ako tako ne učini, one će ga pregaziti.

Postoji niz ljudskih potreba koje su postojane i nepromjenljive. Čovjek mora uspostaviti ustroj vlastitog duha, uspostaviti pravila morala, a ona su uglavnom jedinstvena u svim vremenima. Čovjek mora uspostaviti ustroj u svojoj zajednici, a taj ustroj je u općem smislu isti u svim vremenima. Čovjek mora uspostaviti ustroj u odnosu koji ima s Bogom, a i taj ustroj je u svim vremenima jednak. Takav je slučaj i što se tiče odno-

sa čovjeka s drugim stvorenjima, poput odnosa sa zemljom, biljem ili životinjama. Kakva prava ima čovjek spram biljki? Kakva prava imaju biljke spram čovjeka? Sve su to postojeane i nepromjenljive potrebe.

Međutim, da bi osigurao ove potrebe, čovjek treba niz sredstava. Ta sredstva su u svakom dobu drukčija, jer ovise o čovjekovoj inicijativi. Vjera se ne petlja u ta sredstva, naravno ako su ona dozvoljena. Vjera određuje cilj, a sredstva za osiguranje potreba određuje razum. Razum postupno upotpunjuje svoj posao. On stalno iznalazi neko sredstvo koje je bolje od dotadašnjeg. Čovjek po zakonu iznalaženja najboljeg i najpotpunijeg (kako bi rekao Allame Tabatabai) seže do svog cilja jednostavnijim i putem koji iziskuje manji trošak. Pošto se ljudske potrebe za sredstvima mijenjaju, znači sredstvo koje je danas bilo potrebno sutra je usavršeno i više nije potrebno u starom obliku, i zahtjevi vremena se moraju mijenjati. I takvo nešto doista jesu zahtjevi vremena. Zahtjev koji ne znači samo konzumaciju neke pojave i usklađivanje s nečim dopadljivim. On se odnosi na stvarne potrebe, a nema niti jedne stvarne čovjekove potrebe pred kojom se islam ispriječio. Islam se jest ispriječio pred neobuzdanom strasti. Ako bi neko, pošto je već načinjen traktor, rekao da će i dalje orati ralom, takvo što s gledišta islama jeste za osudu. Međutim, kada se javi moda minisuknji, pred njom se treba ispriječiti. Ne mogu se kao novovijeka pojava prihvatiti pokvareni i razvratni filmovi. Nakon što se iznađe neko sredstvo, ono može biti korišteno na legalan i na nelegalan način. Sredstvo samo nema jezika da bi nešto reklo. Uzmimo za primjer zvučnik, čija je svrha povećanje čujnosti glasa. On nam ne može reći : "Ako se spominje Bog, ja ću povećati čujnost." Zvučnik će čujnost nečijeg glasa povećati i ako se govori o nevjerstvu. Ili, radio je u principu sredstvo koje prenosi na daljinu sve ono što bude rečeno u mikrofon, ali sam aparat ne može nam reći da se njime treba koristiti u svrhe kao što su čitanje poezije ili učenje Kur'ana. Takav slučaj je i s televizijom i sličnim sredstvima.

Ako neko za sredstva koja čovjeka približavaju njegovom ispravnom cilju kaže da se ne želi njima služiti, pa se njima služi čovjek koji želi doseći nedozvoljene ciljeve, onda će onaj ko je odbio služiti se tim sredstvima za ostvarenje dozvoljenih ciljeva biti osuđen na propast. Uzmimo da vi kao muslimani želite ostvariti islamske ciljeve, želite voditi džihad i vaša namjera je doista iskrena i u ime Allaha. Neko, opet, hoće ratovati na šejtanskom

putu, hoće ratovati zbog materijalnih ciljeva i stvaranja smutnije. Međutim, taj neko služi se sredstvima koja su danas izumljena; topom, raketom, granatama i sl. S druge strane, vi to nećete i govorite da vas se ta sredstva ne tiču. Vi hoćete ratovati sabljom i nožem. Vi ste, izvjesno je, osuđeni na propast, a i vaš cilj je osuđen na propast. I to ste sami sebe osudili na propast.

Ovo je smisao zahtjeva vremena. Ne miješajte zahtjeve vremena s dopadljivošću nekih novovjekih pojava. Izvorne ljudske potrebe su postojane. Drugostepene potrebe, znači one koje čovjeka vode zadovoljenju izvornih potreba, promjenljive su. Njih nazivamo potrebama vremena te ako ih zanemarite, osuđeni ste na propast. Glas se danas putem radija prenosi do ušiju svih ljudi svijeta, pa ako vi nikada u životu niste slušali radio smatrajući to opasnom novotarijom, a onda vidite da vaše dijete sluša radio i ne obraća više pažnju na ono što vi govorite, sami ste sebe doveli do poraza. Onaj nevoljni naučnik koji je prvi izmislio bilježenje zvuka sigurno nije mogao ni zamisliti da će se tako bilježiti i pjesme koje stvaraju razvrat među ljudima. Namjera mu je možda bila da se tako bilježe predavanja i konferencije i potom ponude narodu. Međutim, grijeh nije na uređaju za bilježenje glasa, već je grijeh na onim ljudima koji imaju zaista ispravan cilj, a ne koriste se moćnim novim sredstvima. Film sam po sebi nije grijeh. Kada je iznađena filmska tehnika, ljudi se nisu pokazali toliko svjesnim da se ne koriste njome u nemoralne svrhe, svrhe koje su štetnije i pogubnije od heroína. Kada bi se tako nešto moglo spriječiti, bilo bi to odlično. Ali, ako se već ne može spriječiti, može mu se biti konkurencija. Neka dođu oni koji će vam umjesto razvratnih filmova prikazati film o Božijoj Kući.

To je naš veliki problem, a krivica pada na one koji pravovremeno nisu razmišljali o tome da je film, recimo, u biti ispravno otkriće koje mi sami moramo ponuditi narodu. Film je nešto što je odmah moralo biti uvedeno u vjerski život ljudi. Prije nego li su se uopće pojavili filmovi kvarnoga sadržaja, mi smo morali načiniti istinski vrijedne filmove i predstaviti ih svijetu. Kamo sreće da smo mi preduprijedili kvarnjake. I inače, ne mislite da su istinski vrijedni filmovi samo oni koji se tiču hadždža i vjerskih obreda. Nipošto, itekako je moguće napraviti različite dobre i zanimljive filmove koji će privući pažnju mladih ljudi. Ta uzmite u obzir

samo veličanstvenost Božijeg stvaranja i ljepotu koja se tu sreće. Ima li zahvalnije teme za film?! Napravite dobar i lijepo zamišljen film o razvoju ploda u majčinoj utrobi, o razvoju jednog cvijeta u prirodi, o radu ljudskog srca i slično, pa ćete vidjeti kakve ćete pozitivne reakcije izazvati. Napravite zaista poučan i kvalitetan igrani film. Sve su to stvari koje znače čistu službu islamu. Tema je bezbroj, jer sve oko nas može biti lekcija o Božijem Jedinstvu i Jednosti. Zato, prođite se onih koji stvari poput filma uzimaju za temu svojih kritika, onih koji se suprotstavljaju korisnim novim stvarima. Film sam po sebi nije ništa grijesno. Štaviše, radi se o izuzetno pozitivnom i korisnom izumu.

Sama činjenica da je nešto novo nije dovoljan razlog da ono po automatizmu bude dobro ili loše, kao što nije ni činjenica da nešto već odavno postoji ni po čemu ne znači da se radi o nečemu dobrom ili lošem. Mjera dobrog ili lošeg nije starost ili novost. Kako samo često u životu susrećemo nešto staro što je još uvijek itekako dobro i što treba usvojiti, i obrnuto nešto novo što je loše i što treba odbaciti.

No, ono objašnjenje izraza “zahtjevi vremena” o kojem treba razmisliti i koje bi potom trebalo prihvatiti, jeste ono koje bi se moglo prevesti kao “potrebe vremena”. Da bi dosegao svoje stvarne ciljeve, koje u svakom vremenu mora imati, čovjek ima potrebu za stvarima koje možemo nazvati drugorazrednim ljudskim potrebama. Dakle, postoji jedan niz stalnih potreba iz kojih proizilaze sve ostale. Čovjek traga za sredstvom koje će mu omogućiti da zadovolji ove njegove potrebe. Ta sredstva se stalno mijenjaju, odnosno najčešće usavršavaju. Promjene koje ljudsko društvo u ovom pogledu doživljava jesu ustvari zahtjevi vremena, ali u značenju potreba vremena. Gledajte na to ovako: čovjek ima potrebu da se zimi grije. Dokle god postoje četiri godišnja doba, postoji i ova potreba. Međutim, razlikuju se načini njenog zadovoljenja, odnosno sredstva za kojim čovjek poseže kako bi odgovorio pomenutoj potrebi. Nekad ugalj ima temeljnu ulogu i glavno je sredstvo kojim se ljudi griju. Tada je ugalj izuzetno na cijeni. Ugalj je nekad bio tako značajan da ga se u poznatim stihovima Nesima Šomalija naziva “gospodin ugalj, prinčević ugalj, kraljević ugalj”. Međutim, da li ugalj spada u izvorne i prvorazredne potrebe čovjeka? Ne, ugalj je tek sredstvo za grijanje ljudi. Odjedanput, usljed inovacija i promjena, naprimjer pronalaskom nafte, ugalj je postao

jeftiniji i mnogo pristupačniji na tržištu. U svakom slučaju, oboje, nafta i ugalj, drugorazredne su ljudske potrebe. Znači, to su stvari za kojima čovjek ima potrebu, ali na drugostepenoj razini. Zagrijavanje čovjeka je osnovna potreba. Ovo je bio jedan mali primjer pomoću koga možete lakše shvatiti šta namjeravam reći.

I, to bi bio pravi smisao izjave da vrijeme mijenja potrebe. U mnogim drugim primjerima možete vidjeti da su ljudske potrebe promjenljive, jer stalno se dešava da je nešto bolje, jeftinije, lakše ili jače. Oni zahtjevi vremena koje svaki pametan i učen čovjek mora prihvatiti kao promjenljive redom su ovakve prirode. Ali, ono o čemu sada kanim diskutirati temelji se na činjenici da čovjek, tačno je, ima jedan niz stalnih potreba, ali isto tako pred njim stoji i čitav niz promjenljivih potreba. Među vama se, znam, nalaze i neke osobe koje insistiraju na stavu da su sve ljudske potrebe promjenljive, i da čovjek uopće nema stalnih potreba. Dakle, oni drže da ne postoji baš ništa na svijetu za čim bi čovjek permanentno i u svim vremenima imao potrebu. Tvrde da je sve slično onom primjeru s ugljem: u jednom razdoblju čovjek ima potrebu za njim, a u drugom te potrebe više nema, i kako ugalj više nije potreban, htjeli mi to ili ne, po neumitnom vremenskom slijedu nestaje iz upotrebe. Dakako, ova teorija koju oni zastupaju odnosi se i na materijalne stvari i na stvari duhovne prirode.

Kada govore o vjeri, oni uopće nisu spremni raspravljati argumentirano o tome da li vjera treba postojati ili ne treba. Kažu da se o tome i nema šta raspravljati. Vjera kao fenomen pojavila se u jednom vremenu, onda kada je čovjek imao potrebu za njom, i, kako nijedna potreba nije vječna, postepeno će slabiti i nestajati i čovjekova potreba za vjerom. Kada nestane te potrebe, htio to neko ili ne, i vjere će nestati, baš kao što je i ugalj, bilo to nekom drago ili ne, izgubio svoj nekadašnji značaj. Ova logika je stajalište koje je neko vrijeme bilo izuzetno aktuelno i moderno. No to je logika običnog svijeta, logika materijalista. Oni naglašavaju da nijedna potreba, niti bilo šta drugo na svijetu, nije stalna i sjevremenska. Sve se mijenja i preobražava, i tako se ljudske potrebe pojavljuju u jednom specifičnom vremenu, a protokom vremena nestaju. Nažalost, koliko su samo stotina i hiljada mladih ljudi odveli na stranputicu ovakvim svojim stavovima.

Ali, na nama je da ove stavove promotrimo i analiziramo. Suština ovog općenitog stajališta može se dvojako objasniti: prvi način je više filozofski, dok drugi više nosi sociološku boju. Filozofski, je u tome što se ističe da je sve na ovom svijetu promjenljivo i ništa nije vječno, a sociološki aspekt vidljiv je u tome što se kaže da je sve u društvu produkt neke potrebe, odnosno postoje ljudske društvene potrebe koje su u stanju promjene, te, prema tome, sve je u društvu privremeno.

S filozofskog aspekta, kažu da je sve u stanju promjene, ali da li je to sasvim tačno? U smislu da je sve, apsolutno sve promjenljivo, zasigurno nije tačno, ali je tačno u značenju da se materijalni svijet, materijalni elementi ovoga svijeta mijenjaju, da su oni promjenljivi. Dakle, u materijalnom svijetu vi nećete pronaći nešto što je oduvijek imalo isti oblik i što će zauvijek sačuvati istu formu. Da li su ove planine, koje vidite, oduvijek imale ovaj oblik i da li će ga zauvijek sačuvati? Odgovor je: ne. Da li će zauvijek ostati iste ovakve? I ponovo, ne. Islamski učenjaci su od davnina smatrali da sljedeći Kur'anski ajet govori o promjeni svih materijalnih stvari, čak i nebeskih tijela: *“Ti vidiš planine i misliš da su nepomične, a one promiču kao što promiču oblaci – to je Allahovo djelo, Koji je sve savršeno stvorio.”* (An-Naml, 88) Ajet ističe da su planine, koje smatramo nepomičnim i čvrstim, stalno u stanju promjena i izmjena, baš poput oblaka koji nikad ne zadržava jedan istovjetan oblik. Planine su, dakako, samo primjer, jer sve materijalne stvari su ovakve. Mudrac je davno kazao: *“U istu rijeku ne možeš dvaput stati.”* Pod tim je podrazumijevao sljedeće: ako se danas okupaš u nekoj rijeci, a sutra ponovo dođeš, u rijeci više nije ona jučerašnja voda, a ni ti sam nisi više onaj isti jučerašnji čovjek.

Nema nikakve sumnje u to da se tijelo odnosno materija na ovom svijetu mijenja. Geografija nam pokazuje da se, naprimjer, Kaspijsko jezero, u odnosu na četrnaest godina prije, sada izmijenilo, odnosno obala mu se neznatno na jednoj strani izdužila. Znanstveni argumenti su dokazali da je između nas i Amerike nekad postojao kopneni put. Postepeno, promjene koje su se desile na Zemlji dovele su do toga da ovi danas postojeći veliki okeani stvore vodenu prepreku između nas i Amerike. Niti more zadržava jedno te isto stanje, niti kopno, niti bilo šta drugo. Zbilja, ta sadašnji Teheran sa stanovišta klime nije identičan Teheranu od

prije pedeset godina. Hladnoće kakve je nekad znalo biti u Teheranu više nema. Onako kako se ovo područje pretvorilo u jednu topliju zonu, isto tako su se nekad topla područja pretvorila u hladna. Sve postojeće na ovom svijetu stari. One male čestice koje zovu atomima imaju, također, svoje rođenje, mladost i starost. Jer, znanošću je potvrđeno da oni isisavaju iz sebe energiju i postupno se uništavaju. Nakon toga, ponovo se javljaju novi atomi. Nijedno tijelo na Zemlji nije trajno i nepromjenljivo. Moguće je da se tjelesnine međusobno razlikuju po trajnosti, ali ništa nije vječno: *“Nijedan čovjek prije tebe nije bio besmrtan; ako ti umreš, zar će oni do vijeka živjeti?”* (Al-Anbija, 34) Kur'an čovjeku ističe da nikome prije tebe nije data vječnost. Niti jedan čovjek nije vječan i svako na koncu umire: *“Svako živo biće smrt će okusiti”*. (Al-Anbija, 35)

No, jedna od interesantnih pojava je ljudska duša. Ljudsko tijelo stari, mijenja se i nestaje, ali s njegovom dušom nije takav slučaj. Sa stano-
višta znanosti dokazano je da je ljudsko tijelo skup sitnih životonosnih dijelica koji se zovu ćelije. One se opet dijele na nervne ćelije i ostale. Činjenicu da ove ostale ćelije mogu biti mlade i stare otkrili su i usvojili još naši preci, ali je danas to modernom znanošću i potvrđeno. Za nervne ćelije kažu da ne umiru sve dok je čovjek živ, nego mijenjaju tjelesni oblik. Prema tome, ako promatrate jednog čovjeka isto je kao da gledate konstrukciju ove džamije. Ako se kompletna građevina renovira, krov se izmijeni, zidovi se obnove, prepravi se unutrašnjost i sl., čovjek koji je prije vidio ovu džamiju možda će i moći pretpostaviti da se radi o istoj džamiji, ali od nje više nije ostao niti jedan njen nekadašnji dio. U suštini, zaista ta džamija nije više ona prijašnja. Ljudsko tijelo tokom životnog vijeka nedvojbeno se nekoliko puta mijenja, znači naše tijelo je poput džamije koja se dva-tri puta nakon propadanja temeljito obnavlja. Ali, paralelno s promjenama tijela tokom života, postoji jedna Zbilja, bit koja se ne mijenja. “Ja”, unutar njena ličnost čovjekova se ne mijenja. Ličnost ostaje ista ona ličnost. To je stoga što u ovom tijelu postoji jedna nepromjenljiva Zbilja. Našu ličnost formira ta nepromjenljiva Zbilja, a oni promjenljivi elementi mogli bi se uporediti s odjećom.

Abu 'Ali Sina je imao učenika koji se zvao Behmenijar. Porijeklom je, izgleda, bio sa sjevera i bio je u mladosti zoroastrijanac. Poslije je prihvatio islam i bio je jedan od vrijednijih Ibn Sinaovih učenika. Prilikom jedne

diskusije o vremenu, Behmenijar je kazao da je vrijeme ishodište svih stvari. Znači, vrijeme je dio biti svake stvari, te kako se vrijeme mijenja tako se i svaka stvar mijenja. Ibn Sina mu je na to rekao: "Ne, o tome se ne može govoriti u općenitom smislu. "Ali, učenik uzvrat: " Zašto da ne? Upravo je ovako kako sam rekao." Malo potom Behmenijar upita nešto, ali Ibn Sina mu nije odgovorio. Behmenijar upita zašto mu ne odgovori? Ibn Sina reče: "Traži odgovor od one osobe koju si pitao." "Ta, pitao sam tebe.", kazao je Behmenijar. "Shodno tvom uvjerenju, ti si pitao neku osobu u jednom momentu, a već u narednom momentu više ne postoji ista ona osoba kojoj si postavio pitanje, jer se promijenila skupa s vremenom i tako nestala. Od koga, onda, očekuješ odgovor? Dakle, prihvati da je ljudska bit nepromjenljiva Zbilja. Ti imaš jednu te istu ličnost, a to je da si moj učenik."

No, mi ovdje ne diskutiramo o duši. Ovo smo spomenuli samo zato da se razjasni kako filozofsko načelo da se sve mijenja i da ništa ne postoji kao nepromjenljivo ima izuzetak kada je riječ o duši.

Druga strana teorije "sve je promjenljivo" u vezi je s pitanjem "promjenljivosti zakona". Naime, zakoni su temeljna načela i pravila na osnovu kojih se izvode sve promjene. Kažemo da nijedan materijalni oblik na svijetu ne ostaje stalno isti. Međutim, da li se i neki zakon koji vrijedi za taj oblik mijenja? Ne, sam zakon je nepromjenljiv. Naprimjer, Darwin je vjerovao da je otkrio niz zakona koji važe za živa bića. Ali, šta bi rekao Darwin, koji kaže da su živa bića u stanju stalne promjene i usavršavanja, da li i njegovi zakoni podliježu evoluciji? Kao što je dijete malo pa potom raste, ili kao što se prema riječima Darvina vrste mijenjaju i postepeno od jedne vrste nastaje druga, da li se tako mijenjaju i Darwinovi naučni zakoni? Ne, zakoni su trajni i univerzalni i od prapočetka do samog kraja vladaju svijetom. Opći zakon gravitacije je jedan nepromjenljiv zakon. Ako kažemo da je Poslanik islama vječan, moguće je da neko kaže kako, shodno zakonitostima filozofije, ni jedna stvar nije vječna, pa tako ni Poslanik. Međutim, mi ovdje ne raspravljamo o tjelesnosti osobe, nego o principima. I Kur'an je princip, zakon. Ako bi neko rekao da papir na kojem su ispisani kur'anski ajeti ne može ostariti, morali bismo reći da nije tako, jer papir je tijelo i stari. Međutim, Kur'an objašnjava Zbilju, činjenice, objašnjava zakonitosti i to je ono što ne zastarjeva. Zakon nije

tijelo, nije materija. Tijelo stari i nestaje, ali zakon, ako je istina, dakle podudaran sa zbiljom, vječan je, a ako opet nije podudaran sa stvarnošću, otpočetka je bio pogrešan i ustvari i nije bio zakon. U svakom slučaju, nema nikakve zapreke da čovječanstvo ima neke zakone koji su trajni i nepromjenljivi.

Na koncu, mi prihvatamo stav o starenju tijela. Kur'an kaže: "*Sve što je na Zemlji prolazno je*".¹ I kaže: "*Kada Sunce sjaj izgubi, i kada zvijezde popadaju*".²

Onoga dana kada Sunce ostari, onoga dana kada zvijezde ostare. More, također, ne zadržava svoj oblik. Da, Kur'an, također, kaže da nijedno tijelo na ovom svijetu nije vječno, no naša rasprava nije o tijelima. Mi raspravljamo o zakonitostima. Naš stav je da čovječanstvo posjeduje niz nebeskih zakona i oni su vječni. Kako je samo velika greška neke stvari smatrati ružnim samo zbog njihove starosti. Naprimjer, kaže se često: "Feudalizam je zastario." Dakle, feudalizam i feudalac, čovjek koji je na silu prisvojio velike površine zemlje, na silu postavio radnike da je obrađuju, a on uživa, loš je sistem jer je zastario. Kao da je od prvog dana uopće bio dobar, kao da je valjao dok je bio nov i jedini nedostatak mu je starost. Porede ga s automobilom, čiji je novi motor dobar, ali starenjem postaje lošiji. Uopće, čudim se ovakvim objašnjenjima i izjavama da je feudalizam zastario. Zar je u periodu nastanka bio dobar? Za takvo što nema mjesta atributu nov ili star. I prvoga dana bilo je loše kao i danas, a i danas kao i jučer, loše je. Šta znači ostarjelo?! Upravo zbog ovog, neki stare običaje neizostavno smatraju lošim. I još pitaju: "A koliko dugo čovjek oblači jednu odjeću?!" Zar je sve identično odjeći i obući?!

Prema tome, istisnite pamuk iz ušiju. Ovo filozofsko načelo ne važi kada se radi o zakonitostima i principima, ali je valjano u vezi s materijalnim stvarima, odnosno tijelima. Krenimo dalje, jer ova materija se može objasniti i na drugi način. Na početku sam nešto o tome i kazao, ali večeras nećemo stići da o tome diskutiramo, a radi se o potrebama. Kratko ću nešto napomenuti i nastaviti ću dalje. Naglasili smo da čovjek ima neke stalne potrebe, ali i neke koje su promjenljive. Kako bi uvjerali ljude da su

¹ Ar-Rahman, 26.

² At-Takvir, 1 i 2.

sve potrebe promjenljive, zagovornici ove ideje svoj stav su postavili na nedovoljno izdefinirane temelje, tako da danas više ni komunisti u svijetu ne zagovaraju ovaj stav. Suština je, naime, u tome da su oni sve društvene pojave npr.: znanost, umjetnost, industriju, pravosuđe, vjeru, moral, spoznaje, politiku, porodično pravo i tako dalje, pretpostavili kao grane jednog stabla, i za sve njih su projicirali jedan korijen, koji se međutim mijenja, a dalje su analogijom zaključili da, ukoliko se korijen promijeni, mijenjaju se i sve grane. Oni smatraju da je korijen svih stvari ekonomija. Sljedstveno tome, što god da je čovječanstvo kroz historiju činilo bilo je to radi ekonomskog interesa. U ekonomskim poslovima, sredstva za proizvodnju se mijenjaju. Promjena sredstava za proizvodnju mijenja moral i svijest, jer su i moral i svijest, po njima, produkt sredstava za proizvodnju.

Međutim, danas je dokazano da je ovaj princip ogromna zabluda i greška. Ukratko, da rezimiramo njihov stav: sve što čovječanstvo čini, čini zbog svog stomaka. Ja stalno u svijesti imam sljedeće pitanje: Oni Evropljani, koji ovoliko govore o humanizmu, koji su načinili Deklaraciju o ljudskim pravima, koji govore o humaniziranju odnosa između muškaraca i žene, zašto nam prvo ne kažu kako to oni objašnjavaju i shvataju čovječanstvo? Ako bismo mi i isticali ove parole, imali bismo pravo, jer mi vjerujemo u riječi: "Ja ću na Zemlji namjesnika postaviti", i mi shvatamo i objašnjavamo čovjeka kao Božijeg namjesnika na Zemlji. Mi, također, baštinimo riječi: "Mi smo sinove Ademove, doista, odlikovali." No, vi vjerujete da sve što čovjek traži, traži zbog svog stomaka. Smatrate da je korijen svih ljudskih aktivnosti u njegovom stomaku. Pa šta je onda za vas humanizam? Vi kažete da je umjetnost produkt stomaka i njegovih potreba. Znanost, moral, duhovnost, vjera i bogoštovlje, sve je to produkt stomaka i njegovih potreba. U tom slučaju, gdje je mjesto humanizmu? Kakva je onda razlika između čovjeka i životinje? Ne, čovjek ako i ima stomak, ima također, i mozak, ima srce. Mnoge stvari čovjek radi ne zbog stomaka, nego zato što mu tako naređuju razum i pamet. Mnoge stvari čovječanstvo čini suprotno od svojih ekonomskih interesa, jer posjeduje vjeru. Dakako, ne kažemo da ekonomija nije nikakav faktor. Ekonomija je jedan od faktora, ali čovjek ima mnoge faktore koji mu određuju šta će raditi. Mi kažemo da je ibadet i štovanje Boga svjetilj-

ka u ljudskom srcu. Emotivnost koja zanemaruje ekonomski interes je uzvišeniji osjećaj. Bilo je kroz historiju učenjaka koji su insistirali na ekonomskom interesu da bi stigli do znanja. Dugo vremena nakon što je Abu Ali Sina bio zatvoren, pa potom nakon izdržane kazne i oslobođen, vladar je shvatio da su Ibn Sinaa zlonamjernici bili oklevetali, pa ga je pozvao da dođe na dvor. No, Ibn Sina se uopće nije pomjerio iz svog skloništa i kazao je svojim učenicima da ga ne odaju i ne otkriju mjesto gdje obitava, jer: “Ono što radim sada u ovom skloništu za razinu je bolje od ministarstva, upravljanja, novca i položaja.” Imao je sluge koji su stalno insistirali da izađe napolje, ali on nipošto nije htio. Na koncu, otkrili su njegovo prebivalište i odveli su ga na dvor.

Čovječanstvo, dakle, može zanemariti svoje ekonomske interese. Mišljenje da su sve ljudske potrebe promjenljive, stoga što su sve ovisne o jednoj primarnoj, dakle, nije ispravno.

S perzijskog preveo: Muamer Kodrić